

Za pohvalu je to što ne pada u onu karakterističnu grešku koju, na žalost, mnogi nisu u stanju da izbegnu kada se radi o ovoj problematici: Trifunoviću nije ni na kraj pameti da revoluciju moderne umetnosti izvede iz savremenih naučnih rezultata. On, jednostavno, skicira jednu labavu analogiju, naglašavajući pri tom da medijum između nauke i umetnosti nije ništa drugo no data atmosfera vremena. Nema, dakle, ni govora o direktnim povezanostima.

Za razliku od svakidašnjih istorija umetnosti koje prate kretanja u umetnosti samo do četrdesetih ili pedesetih godina, Trifunovićeva knjiga ide sve do današnjih dana, i u tome je njena druga neporeciva zasluga. Dakle, pred izanalizirano impresionizma, kubizma, konstruktivizma itd., Trifunović ispituje i takve pojave o kojima još nisu formirani fiksni sudovi. Zbog toga su za nas najzanimljivija poslednja dva poglavlja istorijskog dela, u kojima su obrađene nove umetnosti: pop-art, novi realizam, nova figuracija, konceptualna umetnost i hiper-realizam. Čini mi se da svega jedan odeljak može podstaći pažljivog čitaoca na diskusiju, onaj koji se odnosi na pop-art. Po mome mišljenju, Trifunović greši kada umetnost Lihtenštajna i Vorhola interpretira kao nekritičnu apologiju potrošačkog društva. Istina je da su pop-geometriji naročito naklonjeni klišeima masovne kulture, istina je da ih jedva transformišu, ali je nemoguće ne uočiti onu superiornu ironiju koja se krije u potankom preslikavanju ili izlivanju u bronzu kesice koncentrata za supu, u višestrukom uvećanju stereotipnog stripa ili u umnožavanju električne stolice. Nije to apologija nego lukava metoda: ukoliko usvojim gluposti koje mi nudi potrošačko društvo, štaviše, ako ih još i za nijansu uvećam, eto slobode – doduše, ne slobode za nešto, već »samo« slobode od nečeg. – Očito je, dakle, da to što mi nudi vlast, a što je smrtno ozbiljno, ja veoma neozbiljno, ironično izigravam. Čini mi se da nekako na sličan način razmišlja i tipičan pop-artist, i kako god gledao, to je još uvek otpor, a ne apoloģija. A da zaista razmišlja na taj način, imamo dva dokaza: izjave dela i umetnika. A to dvoje zajedno mislim da je sasvim dovoljno.

Pri kraju knjige čitaoca očekuje iznenađenje. Nakon što je autor privedo kraju svoj pregled istorije umetnosti relativno smireno, s mnogo manje kritičnosti no što je uobičajeno, kao tačku, stavlja jedan apokaliptičan esej. U ovom tekstu – protivrečivši ne jednom sebi kao istoričaru umetnosti od pre svega nekoliko stranica – izgovara patetičnu optužbu protiv moderne umetnosti. Nastoji da nas ubedi da se moderna umetnost – ne zna se tačno od kada – sve više subjektivizuje: umetnik se više ne bavi kao nekad opšteljudskim pitanjima, nego u središte dela dospevaju njegovi mali, tako reći privatni problemi. A to – nastavlja autor – ima svoje dobro znane posledice: delo je u sve manjoj meri komunikativno, sve je parcijalnije, sve više izostaje poezija. Trifunović na ovom planu u modernoj umetnosti vidi regresiju takvih razmera, da na kraju teksta upozorava: novi i, naravno, bolji svet, koji će, po svemu sudeći, uslediti, osvrtaće se na umetnost ovog veka kao na predistoriju, kao na herojsku prošlost ili ružan san.

Nema sumnje, radi se o jednom pošteno promišljenom, koherentnom i provokativnom tekstu. A ako neki tekst raspolaže ovim svojstvima, on je već izvršio svoj zadatak, možemo ga, dakle, mirne savesti preporučiti čitaocu. Činim to i sam s Trifunovićevom knjigom, uprkos tome što smatram da će onaj »novi svet« biti još uvek mnogo siromašniji ako, kojim slučajem, zaboravi modernu umetnost označenu kao »ružan san«.

Preveo s mađarskog:
A. Vicko

nego žrtve. Na ovaj način se crkva i institucionalna psihijatrija, kako navodi Sas, predstavljaju kao zaštitnice, a pomenute žrtve kao unutrašnji neprijatelji društva, koji ruše njegov poredak.

Istorijski žrtve inkvizicije bile su najčešće žene (vračara, babica i sl.). Njihova stvarna uloga u srednjem veku bila je, zapravo, drugačija. One su pomagale siromašnim ljudima lečenjem. Bile su neka vrsta naučnika, služile su se svojim farmakološkim znanjima potpomognutim magijom, da bi iscelile bolesnika. Pošto je sveštenstvo zabranjivalo svetovnjacima da leče, jer je svaka bolest od boga, ove su ozbiljno ugrožavale određene dogme. Kada se tome doda da su osobe koje su bile proglašene vešticama bile uglavnom siromašne žene, eksploatisani delovi društva, lakše je razumeti prirudu i mogućnosti progiranja veštica. Da bi očuvala svoj monopolistički položaj, crkva se, po tvrđenju T. Sasa, okomila na one koji su je ugrožavali i ujedno bili najnezaštićeniji delovi društva. Na ovaj način vlasti su podaniku onemogućavale da odlučuje, odnosno da smanji razlike između sebe i njih: »Kako se ta razlika mjeri – teološkim, ekonomskim, političkim, rasnim, seksualnim ili psihijatrijskim načinima – nije osobito važno. Osoba protiv vlasti bila je i do današnjeg je dana istočni grijeh, klasični zločin pojedinca« (str. 106 – 7.). Zanimljivo je takođe pomenuti da, za razliku od Sasa, koji u vračari otkriva stvarnu isceliteljku i psihoterapeuta, savremeni psihijatri (muškarci) ovu proglašavaju ludom, a samim tim i srednji vek dobom hysterije. »Savremeni lekar se tako, obrtanjem stvari, odriče svog skromnog preteče, vračare, i, kako autor tvrdi, na taj način »gubi svoj pravi identitet skromna, ali neovisna izlečitelja i postaje ponizni sluga države«.

I dok se time, u kontekstu inkvizicije, veštica proglašava krivcem za sve životne nečede (neploidnost, bolest, smrt), odnosno na sebe preuzima ulogu žrtve, isto se dešava i prilikom obrta s teološkog na naučni pogled na svet sa siromašnim, neobrazovanim, starcima, uživaoćima droge, homoseksualcima. . . – u povesti institucionalne psihijatrije. Svima onima koji se, iz bilo kojih razloga, ne uklapaju u koncept društvenog ugovora, odnosno prekršili su neko pravilo (zakonsko, religiozno i sl.), ili su im, pak, uvaženi autoriteti dodelili takvu ulogu, dešava se isto. Tako se, zapravo, društvena usklađenost izjednačuje s duševnim zdravljem, a društvena neusklađenost postaje sindrom blesteti.

Iz svega sledi da ludilo zapravo nije medicinski nego društveni problem. A izvire iz netrpeljivosti prema razlikama među ljudima, iz nemogućnosti čovečanstva da prihvati stvarnost čovekovih protivurečja. Neusklađenost i duševno boljenje, u ovom kontekstu i na ovaj način, postaju sinonimi.

Osnovna uloga ovako posmatrane žrtve, bilo da se radi o veštici, ludaku, crncu, Židovu i drugim hendikepiranim članovima društva, ili, pak, o ritualnoj žrtvi kod tzv. primitivnih naroda, razumeva se i manifestuje kroz njen očičujući smisao. U kriznoj situaciji društvo se nikako ne suočava sa stvarnim moralnim problemom, koji ona postavlja, nego taj problem prebacuje na simboličnog prestupnika, koga uništava. Njegovim žrtvovanjem ništa se zapravo ne rešava. Problemi koji muče društvo samo se privremeno saniraju, a time se pokazuje i čovekova nespremnost da primi moralnu odgovornost za svoje ponašanje uopšte. Tako se i institucionalna psihijatrija pokazuje kao određeni obred koji nastaje usled moralnog potiskivanja. I šire, kroz ovaj ogled, stiče se uvid u čovekovo ponašanje u situacijama kada se ljudi međusobno obezvređuju na religioznom, psihijatrijskim i drugim osnovama.

Kako slika čovekove istorije pokazuje stalnu dominaciju jednih nad drugima, geslo »živi i pusti druge da žive«, koje bi trebalo postati pravilo za pristojne ljudske odnose, praktično je daleko od ostvarenja. Čovek se, zapravo, ako želi dosegnuti svoj stvarni identitet, kako Sas smatra, mora odlučiti između slobode i njenih suparničkih vrednosti, a to mogu biti zdravlje, sigurnost, bogatstvo – kojima on, po svaku cenu, najčešće teži. U tom slučaju jedini se izlaz pokazuje u prihvatanju drugog s njegovom celokupnom prirodom – običajima, ukusima, religijom, ako je ima, njegovim fizičkim obeležjima. S ovim se svet u celini, na žalost, nije još ni suočio, mada je jasno da budućnost čovečanstva počiva na uzajamnom poštovanju međusobnih razlika. Zato se otvoreno duhu, pre svega, i posvećuje ova knjiga.

THOMAS S. SZASZ: »PROIZVODNJA LUDILA«,

Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1982.

plše: Zoja Karanović

Knjiga T. Sasa »Proizvodnja ludila« govori o značenju i ulozi institucionalne psihijatrije, od vremena njenog konstituisanja u XVII veku do naših dana, u rešavanju društveno zasnovanih problema vlasti, a s tim u vezi i etičkih kategorija dobra i zla. U povosnom kontekstu, posmatrana prema inkviziciji institucionalna psihijatrija zapravo je pokušaj njenog uporednog proučavanja kao pokreta za brigu o društvenom zdravlju, s lovom na veštice.

Iako su obe, i inkvizicija i institucionalna psihijatrija, nastojale u različitim društvenim, ekonomskim i moralnim uslovima, deluju slično. Tako, dok inkvizitor smatra da spasava dušu krivovernika i integritet crkve, psihijatar vraća pacijentu duševno zdravlje i štiti društvo od umobolnika. Pomenuti mehanizmi, međutim, u stvarnosti deluju drugačije. Zastrašujući su podaci koji ilustruju metode korišćene sa željom da se očuva religiozni i društveni integritet. Zločin za koji se ovom prilikom pojedinac optužuje nije učinjen, on je umišljen. Okrivljenom se određena uloga nameće, tako da on nema nikakvih mogućnosti izbora. Zauvek je obeležen. U različitim postupcima identifikacije prestupa koriste se mnoge nasilne metode: mučenja, dok krivovernik ne prizna zločin, i spaljivanje, bez obzira na krajnje rezultate istrage – u postupcima inkvizicije; ili nasilna zatvaranja na neodređeno vreme, oduzimanje imovine, elektrošok, lobotomija – sve to u svrhu neophodnog lečenja i ozdravljenja »pacijenta«. Ovdje, po mišljenju Tomasa Sasa, treba uvek voditi računa o razlici koja postoji između institucionalne psihijatrije, koja je u osnovi prisilna – gde terapiju obavlja psihijatar, profesionalac – i dobrovoljne terapije, na koju se odlučuje sam pojedinac – koji svom, izabranom psihologu, plaća da u činjenju usluge; ovakav vid pomoći nalazi se izvan okvira institucionalne psihijatrije i deluje u posve drugačijem kontekstu. Sve pomenute torture, međutim, kako pomenute institucije nastoje da uvere, čine se za dobro »veštice« ili pacijenta, koji ništa drugo nisu

ANDRE GORZ: »ZBOGOM PROLETARIJATU«

»Globus«, Zagreb 1983.

plše: Mirosljub Radojković

Četvrta Gorzova knjiga prevedena na naš jezik je zbirka devet eseja i ogleda nastalih u različito vreme i različitim povodima. Među njima, svakako, najpoznatiji su prvi, po kojem je i knjiga naslovljena, i treći, pod nazivom »S one strane socijalizma«. Njima je Andre Gorz potvrdio svoje specifično mesto u širokoj lepezi savremenih marksističkih autora i kritičara. Da podsetimo, on je pripadnik autentične francuske, levičarske inteligencije, koja se proslavila svojim doprinosom kreiranju evrokommunizma, ali i prenela u izvlačenju konsekvenci – u generalnoj kritici socijalizma kao samo jedne varijante aktuelnih političkih sistema i prakse. Kritikujući državni socijalizam, ta je struja zaključila da se više ne sme brkati egzistencija državnih teoretičara proletarijata s viašću klase proletera (str. 17).

U centralnom ogledu Gorz kritikuje Marksa i sledbenike za neshvatanje povesnosti i relativnosti očekivanja da će proletarijat nužno i neizbežno izvršiti radikalne društveno-ekonomske i kulturne revolucije. On dovodi u pitanje paradigmu po kojoj je proletarijat po svom unutrašnjem određenju revolucionaran, da mora biti subjekt revolucije. Mada Gorz zamera toj paradigmi